

رواقی از جنس ارادت در قلب بهشت

مرضیه ترابی| یکی از ویژگی‌های تاریخ حرم‌رضوی در دوره صفویه، توسعه بسیار سریع عمرانی در این مکان مقدس است. براین ویژگی مهم باید تغییر ساختار تزیینات و توجه اکید به کیفیت آن‌ها را هم افزود. در همین دوره است که بنای صحن عتیق توسعه یافت و به حدود چهار برابر اندازه اولیه رسید و بانیان، رواق‌هایی بسیار زیبا و شکیل را به اماکن متبرکه اضافه کردند. کار طلاکاری گنبد و مناره‌ها در همین دوره آغاز شد و به تدریج حرم‌رضوی شکل و

شمایل امروزی خود را باز یافت. این روند در دوره شاه‌عباس یکم به اوج خود رسید و دست‌کم تا پایان دوره شاه سلیمان، در نقطه اوج باقی ماند. فرمانروایان دودمان صفویه به دلایل اعتقادی و سیاسی توجه ویژه‌ای به مشهد داشتند و همین توجه، درباریان و بزرگان کشور را هم به حضور در طرح‌های عمرانی حرم امام‌رضا^(ع) تشویق کرد و این چنین بود که نام افرادی مانند «...وردی‌خان» و «حاتم‌بیگ اردوبادی» باتاریخ‌انبیه آستان قدس‌رضوی پیوند خورد

نمایی از رواق حاتم‌خانی، عکاس: محمد جواد مشهدی

● درباره «حاتم‌بیگ اردوبادی»، بانی رواق «حاتم‌خانی» رضاقلی‌خان هدایت در کتاب «منعم روضۃ‌الصقای ناصری» می‌نویسد: «اردوباد قصه‌ای دل‌نشین و آباد در جانب شمالی رود ارس و روسیه [است که] به خوبی آب‌وهوا و وفور چشمه‌های خوشگوار معروف [است]... طایفه نصیریه، از دودمان استادالبشر، خواجه‌نصیرالدین‌توسی، در آنجا می‌زیسته‌اند. صدمات خورده‌اند و حاتم‌بیگ اعتمادالدوله، وزیر شاه‌عباس، از آن ولایت بود. قریب بیست سال به استقلال وزارت ایران نمود.»

حاتم‌بیگ اردوبادی را باوجودنداشتن شهرت‌ماننددیگر دیوان‌سالاران نامدار ایرانی‌مечون خواجه‌نظام‌الملک یا خواجه‌رشیدالدین فضل‌ا... همدانی، باید در ردیف آن‌هاوهم‌عرض‌ایشان بدانیم،سیاست‌مداری کارگشته وادیبی‌توانمند که به زبان‌های عربی‌وترکی مسلط بود و توانست حدود دو دهه، در دربار هزار رنگ و قریب در عباس یکم‌صفوی بر صدر بنشیند و سر سالم به در ببرد.

درساره انتساب حاتم‌بیگ به شجره دودمان خواجه‌نصیرالدین‌توسی تردیدی وجود ندارد. هرچندکه برخی مورخان تاریخ‌شهرمشهد، گزارش‌های نامربوط‌به‌این‌موضوع‌در‌متون‌خودآورده‌اند،فی‌المثل فاضل بسطامی که باید اثر وی «فردوس‌التواریخ» را نخستین‌تک‌نگاری درباره تاریخ شهر مشهد بدانیم، به نقل از «حاجی میرزا جعفرطیب»، حاتم‌بیگ را از طایفه «چوله‌جانی‌قربانی» می‌داند که در عصر یکی از سلاطین صفوی، بیگلربیگی مرو شاهجان و بسیار عظیم و جلیل بوده است.

چنین ادعاهایی باتوجه‌به‌گزارش اسکندریک‌منشی در «عالم‌آرای عباسی» درباره جایگاه و دودمان حاتم بیگ اردوبادی چندان محل اعتنا نیست. حاتم‌بیگ چنان که از نامش پیداست، در اردوباد قفقاز زاده شد. پدرش «ملک‌بهرام» کلانتر آن خطه بود و حاتم‌بیگ بعداز مرگ پدر، صاحب شغل وی شد و چون در این امر از خود توانمندی و کیاست نشان داد، موردتوجه‌سیاست‌مداران و حاکمان عصرصفوی قرار گرفت که در اواخر عهدشاه‌تهماسپ یکم، دربه‌در به‌دنبال چنین دیوان‌سالاران کاربلدی می‌گشتند. حاتم‌بیگ ابتدا به وزارت حاکم خوی رسید و موقعیت سیاسی جدیدی را تجربه کرد. او در سال ۹۸۵قمری

و در ابتدای دوره فرمانروایی سلطان محمدخاندیده که عصری پرتشویش و سراسر بحران در تاریخ ایران محسوب می‌شود، به وزارت «ولی‌خان‌افشار»، حاکم کرمان، منصوب شد و حدود دوازده سال در این ناحیه ماند و به خدمات دیوانی و سیاسی مشغول بود. او بعدها در پی سرکوب شورش کرمان، همراه «یعقوب‌خان ذوالقدر»، به شیراز رفت و در دارالحکومه این شهر به خدمت پرداخت اما تا شاه‌عباس یکم، سر از خطه فارس درآورد، یعقوب‌خان، گرفتار تیغ بی‌دریغ میرغضبان او شد و دودمانش بر باد رفت. در این وقت، حاتم‌بیگ در ردیف سیاست‌مداران و دیوانیان دربار شاه صفوی قرار گرفت و همراه فرهاد خان قرمانلو به کرمان فرستاده شد تا به تیغ تدبیر، فتنه یوسف خان افشار را فرو نشانند و حاتم‌بیگ در نهایت توانمندی و با کمترین خون‌ریزی، آن امر را به انجام رساند و این چنین بود که مورد توجه شاه‌عباس یکم قرار گرفت و به وزارت اعظم او رسید.

از ویژگی‌های مهم حاتم‌بیگ در سیاست‌ورزی‌هایش، باید به جایگزینی تلاش‌های سیاسی به جای تکاپوهای نظامی‌اشاره‌کرد. اوبسیاری ازشورش‌ها را با چنین رویکردی فرو نشانند و امنیت و آرامش را به ایران بازگرداند، به‌همین دلیل سخت‌مورد توجه شاه‌عباس بود. حاتم‌بیگ اردوبادی روز پنجم ربیع‌الاول سال ۱۰۱۹قمری (۷ خرداد ماه ۹۸۹ خورشیدی) هنگام انجام یکی از این مأموریت‌های خطیر در ارومیه، دارفانی را وداع گفت. بامرگ او، نه‌تنها آن فتنه فرونشست، بلکه آتش آن شعله‌ورتر شد و جز به تیغ آبدیده قزلباشان شاه‌عباس یکم، آرام نگرفت. پیکر حاتم‌بیگ اردوبادی را به مشهد حمل کردند و در حرم مطهر رضوی، زیر گنبد رواقی که به اهتمام و خرج خودش بنا شده بود، به خاک سپردند.

● جلوه‌های تاریخی و هنری رواق «حاتم‌خانی» رواق حاتم‌خانی از لحاظ موقعیت جغرافیایی، در شرق روضه‌منوره رضوی قرار دارد. این رواق از شرق به داراللساده، از شمال به رواق و گنبد...وردی‌خان

و از جنوب به رواق دارالسلام وصل می‌شود. طبق گزارش مرحوم عزیزا...عطاردی در جلد نخست «فرهنگ خراسان» رواق حاتم‌خانی رادر سال ۱۰۱۰قمری ساخته‌اند اما به نظر می‌رسد که این گزارش چندان مقرون به صحت نباشد و باید آن را تاریخ آغاز بنا بدانیم و نه اتمام آن. در سال ۱۰۱۰قمری، شاه‌عباس یکم براساس ندری که به‌واسطه پیروزی بر ازبکان باید ادا می‌شد، پیاده از اصفهان به مشهد آمد و طرح توسعه حرم مطهر و شهر مشهد با این سفر کلید خورد، بنابراین ساخت رواق حاتم‌خانی در نهایت حدوداً در همان سال ۱۰۱۰ قمری شروع شده و از آنجاکه حاتم‌بیگ در سال ۱۰۱۹قمری بدرود حیات گشته است، باید کار ساخت و تزیین بنا را در این تاریخ، پایان‌یافته بدانیم. درواق‌بنای گنبد و رواق حاتم‌خانی، برخلاف باور برخی از پژوهشگران، مقدم بر تاریخ ساخت گنبد و رواق ا...وردی‌خان است که ظاهراً ساخت آن در سال ۱۰۲۰قمری به پایان رسید.

این رواق بسیار باشکوه، هفت متر و سی سانتی‌متر عرض و سیزده متر و پنجاه سانتی‌متر طول دارد و ارتفاع آن از زیر گنبد، حدود یازده متر و شصت سانتی متر است. کف رواق در ابتدا از سنگ‌های سیاه صیقل خورده بود اما در ادوار تاریخی بعد آن را با سنگ

مرمر آراستند. کاشی‌های رواق حاتم‌خانی که نصب آن‌ها از یک و نیم متر بالاتر از کف و بعد از سنگ‌های ازاره آغاز می‌شود، در ردیف ممتازترین کاشی‌های حرم رضوی است و تنها می‌توان آن‌ها را از حیث کیفیت و زیبایی با کاشی‌های سنجری و نیز کاشی‌های نصب شده در رواق ا...وردی‌خان، مقایسه کرد.

همچنین کاشی‌های سقف رواق و فضای زیر گنبد، بسیار زیبا و چشم‌نواز است و هر بیننده‌ای را مسحور می‌کند. بخشی از این کاشی‌های فوق‌العاده در سال ۱۳۰۸ خورشیدی به دلیل نفوذ رطوبت تخریب شده بود که با تمهید دو تن از معماران آن زمان به نام‌های حاج عباس معمار و حاج محمد رضا معمار،

قسمت‌های آسیب‌دیده را با میله‌های آهنی به سقف کلاف کردند که مانع از ریزش آن‌ها شوند. اما این تعمیر موقت در سال ۱۳۳۴ خورشیدی به تخریب بیشتری انجامید و این خطر وجود داشت که هر آن بخش‌هایی از سقف فرو بریزد، به‌همین دلیل، به دستور «فخرالدین شادمان»، نایب‌التولیه وقت آستان قدس رضوی، بخش آسیب‌دیده کلا تخریب و بنای جدید به جای آن ساخته شد.

کاشی‌های نصب‌شده در تعمیرات سال ۱۳۳۴ خورشیدی از لحاظ زیبایی و کیفیت، تفاوتی با آثار دوره صفویه ندارند، با این‌همه این نخستین بار در تاریخ رواق حاتم‌خانی نبود که مرمت و تعمیر اساسی در آن صورت می‌گرفت. رد و نشان این تعمیرات را می‌توان در کتیبه‌های مربوط به ادوار مختلف تاریخی، مانند کتیبه بلند بالای عهد ناصرالدین شاه که در سال ۱۲۷۱قمری نصب شده است و به تعمیر ازاره رواق حاتم‌خانی اشاره دارد، پیدا کرد، «خدیو عادل جم‌جاه ناصرالدین شاه» همین سلیل سلاطین دوده قاجار/پس از ورود خراسان و نظم این سامان/ پس از وصول به این آستان عرش‌مدار/... نظر چو بر در و دیوار این عمارت کرد/ ندید لایق این در ازاره دیوار/... نوشت خامه خرم برای تاریخی/ از او هماره بماند/ عالم این آثار (به ابجد: ۱۲۷۱).

رواق حاتم‌خانی دری به غایت نیکو و آراسته به سمت روضه منوره داشت که آن را با طلا و نقره و سنگ‌های قیمتی آراسته بودند. جواهرات این در نفیس، در دوره نادر میرزا، نواده نادرشاه که در دوره قاجار دست به شورش زد، به غارت رفت و بعدها با فرمان فتحعلی‌شاه

آن دروازه‌ها بالای‌های نازک طلاونقره پوشانند. تا اوایل دوره قاجار، در سمت غربی و در کنار ورودی به روضه منوره و کنار ضریح مطهر، پنجره آهنی بزرگی شبیه به پنجره فولاد صحن عتیق نصب شده بود که در پشت آن، فضایی برای مداحی و قصیده‌خوانی مداحان وجود داشت. در رواق حاتم‌خانی علاوه بر پیکر حاتم‌بیگ اردوبادی که ظاهراً در زیر گنبد مدفون است، مدفن تعدادی از رجال سیاسی و مذهبی ادوار بعدی هم قرار دارد، از جمله فتحعلی‌خان صاحب‌دیوان، از امرای دوره قاجار و نایب‌التولیه حرم‌رضوی که قبری در صفه کوچک‌بخش شرقی دیوار شمالی رواق حاتم‌خانی قرار گرفته است.

ایوان مقصوره/ سال ۱۳۰۸ خورشیدی

دوره‌های بعد از این تاریخ محسوب می‌شود. خوب است بدانید که در دهه ۱۳۳۰ خورشیدی و در پی آسیب‌دیدگی جدی گنبد نفیس مسجد گوهرشاد، متولی وقت مسجد تصمیم به مرمت اساسی آن گرفت و به دنبال این تصمیم، زنده‌باد مهندس عباس آفرنده، با دقتی مثال‌زدنی و در حدود پنج سال، گنبد مسجد گوهرشاد را به‌طور کامل برداشت و آن را دوباره، با استفاده از لایه‌ای مستحکم و نازک از بتن ساخت و کاشی‌های قدیمی را پس از ترمیم بخشی از آن‌ها بر روی گنبد بتنی جدید نصب کرد، بنابراین گنبدی که می‌بینید، همان گنبد ساخته‌شده در دوره تیموری نیست و حتی کاشی‌های نصب‌شده روی آن نیز حاصل کار هنرمندان دوران حیات گوهرشاد بیگم محسوب نمی‌شوند، چه رسد به نقاشی‌های روی مقرنس‌ها که به حکم گذر زمان دائماً در حال تخریب و نیازمند ترمیم هستند و چنان‌که در این تصویر می‌بینید، اصولاً قبل از سال ۱۳۰۸ خورشیدی وجود نداشته‌اند.

ماجرای هواپیمایی که توسط رژیم صهیونیستی و با عاملیت یک مهماندار ایرانی ربوده شد

سرقت در آسمان

تصویری از بوئینگ ۷۰۷ کیش ایر در پایگاه هوایی عوودا، صحرای نقب

سیده نفیعه زینبی| پرواز شماره ۷۰۷ کیش ایر، ساعت ۹ صبح روز ۲۸ شهریور ۱۳۷۴ از فرودگاه مهرآباد در تهران به مقصد جزیره کیش با ۱۶۱ مسافر و چهارده خدمه و خلبانی کیومرث مفخمی به پرواز در آمد، اما هواپیماد در حین سفر ربوده شد و سرانجام در یک پایگاه نظامی متروکه در سرزمین‌های اشغالی فرود آمد.

هواپیماربا یکی از مهمانداران هواپیما به نام «رضا جباری» (با هم‌دستی همسرش) بود. این خلاصه ماجرای ربایش یک هواپیماست که می‌توانیم پس از ۲۹ سال، رد آن را در اخبار و روزنامه‌های آن زمان دنبال کنیم.

● خبری که ایران را تکان داد

روزنامه اطلاعات روز بعد گزارش مختصری از این ماجرا به چاپ می‌رساند.

این روزنامه می‌نویسد: «هواپیمای مسافربری بوئینگ ۷۰۷ هواپیمایی کیش ایر که ساعت ۱۰:۴۰ صبح دیروز در مسیر تهران- کیش ربوده‌شود در سرزمین‌های اشغالی رژیم صهیونیستی به‌زمین نشست، هنوز به ایران بازنگشته است. براساس گزارش‌های رسیده مقام‌های رژیم صهیونیستی (که براساس شواهد موجود، عامل این اقدام تروریستی هستند) زمان بازگشت هواپیمای ربوده‌شده را اواخر روز سه‌شنبه اعلام کردند.»

خبرنگار اطلاعات با سازمان هواپیمایی کشور تماس می‌گیرد تا از صحت و سقم این خبر مطلع شود اما کارش بی‌نتیجه می‌ماند. این جریده در ادامه می‌نویسد: «براساس گزارش رسیده از سازمان ملل، پطروس غالی، دبیرکل این سازمان، شب گذشته در تماس تلفنی با نماینده دائم رژیم صهیونیستی در سازمان ملل خواستار استرداد سریع هواپیمای مسافربری ایران شد. نماینده دائم رژیم صهیونیستی در سازمان ملل نیز درباره استرداد هواپیمای ربوده‌شده و خدمه و مسافران آن قول همکاری داده است.» البته وقتی این خبر به چاپ می‌رسد، هنوز راپندنگان شناسایی نشده‌اند. سازمان هواپیمایی‌کشوری در خبری تعداد سرنشینان هواپیمای ربوده‌شده را هفتاد زن، هشتاد مرد، ۱۰ کودک، یک نوزاد و چهارده خدمه اعلام می‌کند.

● هواپیما به ایران باز می‌گردد

این ماجرا البته خیلی زود ختم به خبر می‌شود و ما می‌توانیم خبر پایان یافتن ماجرای گروگان‌گیری را در روزنامه روز بعد بخوانیم. «هواپیمای مسافری بوئینگ ۷۰۷ کیش ایر که صبح روز سه‌شنبه در مسیر تهران- کیش به مقصد سرزمین‌های تحت‌اشغال رژیم صهیونیستی ربوده شده بود، سرانجام پس از چهل ساعت محاصره توسط نظامیان صهیونیست ساعت ۱۰:۰۵ با‌مباد امروز در فرودگاه مهرآباد به زمین نشست.»

دکتر حسن حبیبی که آن زمان معاون اول رئیس‌جمهور بود، به‌همراه مشاور رئیس‌جمهور و وزیر راه و ترابری از این هواپیمای ربوده‌شده استقبال می‌کنند. حبیبی در سخنانی در جمع سرنشینان هواپیما به برخورد جدی جمهوری اسلامی با این اتفاق تأکید می‌کند: «اگر صهیونیست‌ها هواپیما و سرنشینان آن را به سرعت آزاد نمی‌کردند، برنامه‌های جدی ایران که برای روزهای بعد تنظیم شده بود، به اجرا درمی‌آمد.»

● گفت‌وگو با خلبان هواپیما

اطلاعات سپس با خلبان هواپیمای ربوده‌شده مصاحبه‌ای ترتیب می‌دهد. در این مصاحبه کیومرث مفخمی، خلبان هواپیمای بوئینگ ۷۰۷ می‌گوید: «براساس شواهد و حرکات و رفتار سخنان هواپیماربا از همان ابتدا متوجه‌شدم که مقصدوی از قبل مشخص شده است.»

او با اشاره به اینکه مقام‌های پایگاه نظامی صهیونیست‌ها هر بار به بهانه‌ای از دادن سوخت و اجازه پرواز به هواپیما خودداری می‌کردند، تأکید می‌کند: «هیچ‌یک از کادر پرواز و مسافران حاضر نبودند حتی برای لحظه‌ای در خاک تحت‌اشغال صهیونیست‌ها بیایند شونند اما مقام‌های اسرائیلی با این بهانه که ممکن است هواپیماربا ی دیگری نیز در داخل هواپیما باشد، به‌طورخوشونت‌آمیز وارد هواپیما شدند.»

طبق اظهارات این خلبان در گفت‌وگو با روزنامه اطلاعات، صهیونیست‌ها بدون توجه به مقررات بین‌المللی همه مسافرها را بازجویی و بازرسی کردند و آن‌ها را در یک سالن محقر که حتی شرایط یک ترمینال ابتدایی را نداشته است، نگاه داشتند.

● بازتاب جهانی ربوده‌شدن هواپیمای مسافربری ایران موضوع دیگری که روزنامه اطلاعات در روزنامه ۲۰ شهریورماه به آن پرداخت، مربوط به بازتاب جهانی ربوده‌شدن این هواپیماست. ظاهراً آن زمان برخی دولتهای هواپیمایی عضو سازمان هوانوردی و حمل‌ونقل جهانی در تهران با محکوم کردن این عمل تروریستی از همکاران خود در جهان می‌خواهند درواکنش به مشارکت رژیم صهیونیستی در ربودن هواپیمای مسافری ایران، فروش بلیت و باربری هواپیمایی رژیم صهیونیستی را تحریم کنند؛ البته خوب می‌دانیم که این اتفاق نمی‌افتد.

روزنامه اطلاعات در ادامه انعکاس این محکومیت‌ها چنین شرح می‌دهد: «خلبانان هواپیماهای تجاری ایران نیز در نامه‌ای برای نهاد‌های ناظر بین‌الملی خواستار محکومیت این اقدام تروریستی صهیونیست‌ها شدند، همچنین یک نماینده شرکت هواپیمایی فرانسه در تماس با دفتر ای‌فرانس در تهران گفت: من به عنوان یک دست‌اندرکار امور حمل‌ونقل هوایی این حادثه را به‌عنوان یک عمل ضدبشری محکوم می‌کنم.»

این نماینده که به فارسی نیز مسلط بوده است، محکوم نشدن این واقعه توسط بعضی از رسانه‌های غربی را به اغراض سیاسی آن‌ها مربوط می‌داند. روزنامه اطلاعات در انتهای گزارش به اظهارات سخنگوی وزارت خارجه هند در دهلی اشاره می‌کند و از قول او توضیح می‌دهد: «هند هواپیماربا یی را یک عمل تروریستی ضدبشری و نفرت‌انگیز تلقی می‌کند.»